

REDAKCIJOS KOLEGIJOS TRIBŪNA

(Nr.46)

Redkolegijos vardu

Vytautas
RADŽVILAS

SUJAUKTOS SĄVOKOS KAINA: PILIE TINĖ AR PILIETIŠKA VISUOMENĖ? (V)

Pabusti iš prigimtinės laisvės svaigulio - tai suvokti, kad galima kitokia - aukštesnė ir kilnesnė - laisvė. Tačiau ją atrasti ir apsispręsti vadovautis tokios laisvės idealu trukdo bent jau dvi akivaizdžios priežastys. Pakilti virš prigimtinės laisvės ir šitaip ją peržengti sunku pirmiausia todėl, kad tai lengva ir maloni laisvė - individo natūralaus siekio patenkinti savo troškimus savaiminga išraiška. Antra, tokia laisvė yra ne kokybinė, o tik kiekybinė laisvė. Būti laisvam - turėti galimybę rinktis. Juo individas turi daugiau tokių galimybių, juos jis yra laisvesnis - tokių grynai vienmatės laisvės sampratą skelbia ir diegia visuomenėje atviros pilietinės visuomenės ideologai ir propagandininkai. Tai iš tiesų vienmatė, tai yra kiekybinė, laisvės samprata, nes, jos požiūriu, individas darosi laisvesnis vien todėl, kad, tarkime, įgyja galimybę parduotuvėje nusipirkti duonos rinkdamasis ne iš dviejų, o keliolikos jos rūšių. Tokia laisvė gali būti sutapdinta su laisve apskritai - paskelbta laisvės viršūne ir idealu - tik todėl, kad ją įtvirtinant sąmoningai stelbiamas ir užgožiamas kokybinis laisvės matmuo, suprantant jį kaip galimybę laisvai pasirinkti aukščiausią ir galutinį gyvenimo tikslą bei prasmę. Kaip minėta, prigimtinės laisvės perspektyvoje individo gyvenimo tikslo ir prasmės klausimas „išsprendžiamas“ iš karto ir savaime: svarbiausia - kuo ilgiau išbūti šiame pasaulyje sėkmingai tenkinant saugumo ir kūno gerovės poreikius. Visi kiti gyvenimo tikslai ir prasmės, palyginti su šiuo svarbiausiu tikslu, yra tik išvestiniai ir šalutiniai. Kadangi prigimtine laisvę įkūnijantis siekis bet kuria kaina išsaugoti gyvybę ir patenkinti kūno poreikius natūraliai yra savanaudiškas, galima kiek pratęsti ir papildyti vieno autoriaus išsakytą taiklią mintį pasakant, kad turinčiam tik tokios laisvės patirtį individui suprasti, kas iš tiesų yra laisvė, įmanoma lygiai tiek pat, kiek absoliučiai egoistiškam savimylai įmanu suvokti, kas iš tikrųjų yra meilė.

Vis dėlto šis vaizdingas ir kiek žaismingas palyginimas kartu yra ir užuomina, kad išsiveržti iš prigimtinės laisvės kalėjimo - nepabaigiamo sukimosi tokios egoistiškai uždaro laisvės ratu - individas gali tik esant vienai būtina sąlygai. Jis privalo turėti gairę ar orientyrą, nurodantį aukštesnės ir kilnesnės laisvės galimybę. Tokiai laisvei rastis ir išsiskleisti reikalinga savita ir tam tinkama erdvė - individo prigimtinė, taigi spontaniškai ir akiai laisvei kryptingumą ir prasmę suteikianti atskaitos bendrija, arba žmonių bendruomenė, kuriai toks individas jaustųsi nesuinteresuotai įsipareigojęs ir atskaitingas. Pilietinė visuomenė tapti tokia bendrija negali, nes ji yra nors ir civilizuotų,

tačiau savanaudišku individo interesu grindžiamų mainų laukas. Taigi čia neveikia aukštesnė - nesuinteresuota, tai yra grindžiamą davimu ir net pasiaukojimu - laisvę laiduojantis ir įkūnijantis žmonių tarpusavio ryšių ir santykių principas. Tad kas yra ar bent galėtų būti ta žmonių bendrija, kuri gebėtų transformuoti pilietinę visuomenę steigiantį prigimtinės laisvės impulsą taip, kad joje rastųsi ir išsiskleistų jau nebe savanaudiškai gyvūnžmogiška, bet sukilninta ir aukštesnė - visavertė ir todėl iš tiesų žmogiška dvasinė, moralinė ir politinė laisvė?

Ko gero, tik šitoks ar panašiai formuluojamas klausimas gali tapti paskata pabusti iš prigimtinės laisvės svaigulio ir paakinti rimčiau pagalvoti, kodėl pastangų sukurti Lietuvoje atvirą pilietinę visuomenę rezultatai net ne kuklūs, o veikiau apgailėtini ir tiesiog pragaištingi.

- pilietinės visuomenės prižiūrėtojos ir tramdytojos - vaidmuo pradeda atrodyti gerokai kitoks ir neduoda jokio pagrindo laikyti ją tokiu blogiu, koku buvus (ir esant) ją mėgstama vaizduoti dabartiniai atviros pilietinės visuomenės ideologai. Ne be jų pagalbos ir pastangų ne tik istorijos knygose, bet ir viešojoje nuomonėje plačiai pasklidęs ir įsitvirtinęs gana prastas ir niūrus absoliutistinės valstybės kaip pilietinės visuomenės priešininkės ir engėjos įvaizdis užgožia ir paslepia du labai svarbius šios valstybės bruožus.

Toji valstybė išliko kaip moderni tautinė ir tuo pat metu ji vis dar buvo iš esmės krikščioniška valstybė. Kitaip sakant, ji buvo unitalus, bet kartu trapus ir todėl neilgaamžis tradicijos ir modernybės derinys, nes reprezentavo krikščioniškos moralės principais vis dar besivadovavusią, bet jau moderniais būdais politiškai valdomą visuomenę.

Eltos nuotr.

► Nuosekliai ir kryptingai puolant krikščionybę, tautą ir valstybę buvo ir tebėra tolydžio griaujami moderniojoje valstybėje vis dar veikę vidiniai moraliniai ir išoriniai politiniai bei teisiniai stabdžiai

Atsakymo į šį klausimą raktas ar bent jau naudinga nuoroda, kur jo derėtų ieškoti, galėtų būti pačios pilietinės visuomenės raidos istorija. Kaip jau minėta, tam tikru savo raidos tarpsniu tai buvo gyvybinga ir sveika, gana laisva ir klestinti visuomenė. Šį gyvybingumą ir klestėjimą laikotarpį turėjo laiduoti veiksniai, kurie - teisėta daryti tokių prielaidą - dėl kažkokių priežasčių dabar yra tiesiog išnykę ir paprasčiausiai nebeveikia. Jus palyginti nesunkiai galima atrasti ir įvardyti prisiminus, kad, kitaip negu dabartinė atvira pilietinė visuomenė, ankstesnioji pilietinė visuomenė dar buvo gerokai „senamadiškesnė“ ir, svarbiausia, ji nebuvo kuriama ar veikiau inžineriškai konstruojama - ji lėtai gimė pamažu laisvindamasi iš Naujaisiais laikais atsiradusios absoliutistinės valstybės griežtos priežiūros ir globos. Šis laisvinimasis vyko kaip ilga ir sunki gimstančios pilietinės visuomenės ir absoliutistinės valstybės kova, ne kartą virtusi aršia ir net nuožmia priešprieša. Tačiau žvelgiant iš laiko nuotolio, tokios valstybės

Kaip tik šie du veiksniai - viešajame ir privačiame gyvenime tebevyrausios krikščioniškos moralės normos ir joms iš esmės dar neprieštaraujantys absoliutistinės valstybės įstatymai - buvo pagrindinės užkardos, stabdžiusios nežabotą individo troškimų raišką ir ją įteisinančią beribę žmogaus teisių sąrašą plėtrą. Todėl kietame absoliutistinės valstybės tvarkos kiaute gimstanti ir stiprėjanti pilietinė visuomenė radosi ir gyvavo ne tik kaip privačių tikslų siekiančių individų sambūris, bet ir kaip moderni politinė ir kartu daugiausia tradicinė, tai yra krikščioniškos, moralės principais vis dar besivadovaujanti tauta. Viešajame ir privačiame gyvenime vis dar galiojusios tradicinės individo elgesį valdžiusios moralės normos ir pilietiškas įsipareigojimas moderniai politinei atskaitos bendrijai, kokia tapo tauta - tokie buvo du pagrindiniai atramos taškai, kurį laiką laidavę tvarią ir sveiką pilietinės visuomenės plėtrą. Tad paplitęs požiūris, kad moderni absoliutistinė valstybė buvo tik nuožmus pilietinės visuomenės prie-

šas, vien trukdęs šiai rastis ir stiprėti, yra gerokai suprastintas ir vienpusiškas. Priešingai, esama svaraus pagrindo manyti ir teigti, kad toji iš pirmo žvilgsnio pilietinės visuomenės raidą tik varžiusi ir slopinusi valstybė buvo lemiamai svarbi tokios visuomenės formavimosi sąlyga, nes užtikrino moralinius ir politinius jos sveiką plėtrą laidavusius saugiklius.

Tačiau šie saugikliai pasirodė esą netvirtai ir trumpalaikiai. Vos per pusę amžiaus - jau laikotarpiu nuo XVIII a. pabaigos iki XIX a. vidurio - paskubėta ir spėta paskelbti, kad krikščionybė ir jos moralės kodeksas, moderni politinė tauta ir galiausiai pati tautinė valstybė esančios beprasmiškos ir žalingos - tariamai griaušančios individo laisvę - Vakarų civilizacijos ir istorijos atgyvenos, kurios turi išnykti. Pirmuoju aršaus puolimo taikiniu tapo krikščionybė, o netrukus atėjo ir tautos bei valstybės eilė. Šis per du pastaruosius šimtmečius milžinišką mastą ir pagreitį įgijęs puolimas yra likimiškas ir lūžinis Vakarų pasaulio istorijos įvykis. Juk būtent dėl jo vakarietiška civilizacija tapo atkirsta nuo savo religinių, moralinių ir politinių šaknų. Galima svarstyti, ar šios šaknys jau nukirstos visiškai, ar galutinio atotrūkio nuo jų akimirka jau čia pat, bet visgi dar neatėjo. Tačiau kad ir kaip būtų, šis įvykis iš pagrindų pakeitė pilietinės visuomenės gyvavimo ir sklaidos sąlygas. Trumpai galima pasakyti, kad šitaip buvo kuriamos ir pamažu radosi visos būtinos prielaidos „tik“ moderniai ir todėl dar sąlygiškai „uždarai“ pilietinei visuomenei virsti pomodernia ir visiškai „atvira“ pilietine visuomene.

Gana išsami ir tiksli šio virsmo formulė galėtų būti tokia: nuosekliai ir kryptingai puolant krikščionybę, tautą ir valstybę buvo ir tebėra tolydžio griaujami moderniojoje valstybėje vis dar veikę vidiniai moraliniai ir išoriniai politiniai bei teisiniai stabdžiai, kurie riboja potencialiai begalinę pilietinės visuomenės nario prigimtine laisvę - trukdo paversti žmogaus teisėmis ir nevaržomai reikšti bei patenkinti bet kokius jam galinčius kilti „natūralius“ troškimus. Visiškai ir negrįžtamai nugriauti šiuos barjerus - toks yra galutinis ir svarbiausias atviros pilietinės visuomenės statytojų uždavinys. Tačiau jį trukdančios lengvai ir greitai išspręsti „atgyvenos“ - krikščionybė, tauta ir valstybė - stipriai įsišaknijusios daugybės žmonių sąmonėje. Kaip tik todėl nepalaujama kova su šiais gajais „prietarais“ ir „stereotipais“ iš pat pradžių buvo laikoma vienu svarbiausių ir kartu sunkiausių darbo kuriant atvirą pilietinę visuomenę barų. Maža to, šios kliūtys taip sunkiai įveikiamos, kad „tikros“ ir „tobulos“, taigi visiškai atviros - pasaulinės - pilietinės visuomenės sukūrimas iš principo tampa tolimos ateities perspektyva, o tiksliau - utopine vizija. Panašiai, kaip nutiko mėginant įgyvendinti pasaulinės komunistinės visuomenės projektą, pasaulinei pilietijai sukurti jau prireikė ir dar prireiks milžiniško, nežinia kiek ilgai dar trukšančio ir kiek pastangų dar pareikalaušančio uoloaus jos statytojų triūso. Todėl kyla dar vienas klausimas: kokia prasmė - jeigu tai apskritai prasminga - šitaip vargti ir gaišti siekiant šio praktiškai neįgyvendinamo, taigi utopinio tikslo? Kitaip sakant, ko iš tikrųjų siekiama kuriant atvirą pilietinę visuomenę, arba dar tiksliau - koks vis dėlto yra atvirai neįvardijamas šių pastangų tikslas?